

Flora Vascular y Vegetación de la Comarca de la Marina Alta

M.ª Rosa Pérez Badia

Institut de Cultura "Juan Gil-Albert" (1997)

Des de les platges, penya-segats i saladars de les nostres costes, fins a les altures de Bèrnia, la Marina Alta alberga una atractiva diversitat paisatgística que es manifesta en una riquesa florística i fitosociològica de les més destacades del nostre entorn natural, doncs no en va, són molts els estudis i referències a la flora i vegetació de la nostra comarca des de la

famosa obra de Cavanilles. M.ª Rosa Pérez Badia es va plantejar, com a objectiu de la tesi doctoral, i sota la direcció del professor Manuel Costa –actual director del Jardí Botànic de València i a qui deguem el seu ressorgiment–, dur a terme l’anàlisi fitosociològica de la vegetació de la Marina Alta. Els resultats d’aquest treball, ja defensat a la Universitat de València, constitueixen la base de l’obra *Flora Vascular y Vegetación de la Comarca de la Marina Alta*, que dintre de la col·lecció “Técnica”, ha publicat l’Institut de Cultura “Juan Gil-Albert”.

El text està estructurat en les tres parts característiques d’aquest tipus d’estudis: descripció del medi, catàleg florístic i estudi fitosociològic. En la primera part comença assenyalant els objectius i fent un breu recordatori de les obres d’aquells prestigiosos botànics les quals, almenys en part, inclouen dades i comentaris relacionats amb la nostra comarca. A continuació, s’exposen de forma breu i encertada les principals característiques geogràfiques i geològiques, els trets geomorfològics i els tipus de sols. Mitjançant nombroses dades climàtiques s’estableix la classificació climatològica que, juntament amb l’estudi a fons de les comunitats vegetals, permet conèixer les característiques bioclimàtiques del territori. La consideració conjunta de tots aquests aspectes –fent ús dels criteris de la tipologia biogeogràfica de la Península Ibèrica elaborada per prestigiosos autors– condueix a l’enquadrament de la Marina Alta dintre del districte biogeogràfic Diànic. La nostra comarca conforma el nucli

principal d'aquest districte que s'esten lleugerament a les comarques veïnes de la Marina Baixa i de la Safor. La presència de certes agrupacions vegetals exclusives permet que el districte Diànic constituïska una unitat independent dintre de l'anomenat subsector Alcoià-Diànic.

En la segona part de l'obra es presenta un extens catàleg de la flora vascular, necessari a l'hora de plantejar-se un estudi de la vegetació. És el resultat d'un treball de molts anys recorrent un munt de llocs, estudiant els herbaris oficials i revisant la bibliografia. El catàleg consisteix en un llistat dels noms científics de les plantes, identificades fins el nivell d'espècie (inclús subespècie) i ordenades per ordre alfabètic del gènere al qual pertanyen. Per a cada planta –taxó en la terminologia botànica– s'inclou el nom, autoria, possibles sinònims del nom científic, nom vernacle quan és conegut, breu descripció de l'hàbitat característic, classificació fitosociològica i, en alguns casos, algunes observacions o comentaris particulars. Aquest catàleg conté 1470 plantes: 46 conreades, 35 ornamentals, 92 alienes naturalitzades i 1297 auctòctones. Per tal d'entendre la magnitud d'aquest treball, cal saber que moltes d'aquestes plantes s'han recol·lectat en més d'un indret, s'han identificat, herboritzat i classificat, incloent dades sobre l'entorn, abundància, presència d'altres plantes, etc., algunes s'han estudiat als herbaris existents o s'han buscat tenaçment, per haver estat citades per algun autor. Després del catàleg es fa un breu comentari al mateix, on s'inclou la relació d'un centenar d'endemismes iberollevantins amb indicació de l'àrea de distribució: alguns d'ells pertanyen, exclusivament, a l'abans nomenat subsector Diànic i altres estan compartits amb les illes Balears.

En la tercera part del llibre, que ocupa la majoria del text, s'aborda el principal objectiu del treball: l'estudi fitosociològic,

és a dir, l'estudi de la vegetació. Si ja hem comentat l'esforç que suposa l'elaboració del catàleg florístic, també és cert que dur a terme l'anàlisi, la interpretació i la classificació de les nombroses comunitats vegetals present al territori estudiat, constitueix un repte difícil d'encarar. Estem parlant de prop de 1500 inventaris fitosociològics: per fer un inventari cal escollir un àrea que siga representativa (amb una superfície d'entre 10 i 100 mm²) i identificar totes les plantes existents, al temps que s'indica l'abundància. L'estudi posterior d'aquest inventari, conjuntament amb les dades geològiques, edàfiques i climatològiques, permet la classificació de la comunitat vegetal a la qual pertany l'àrea inventariada. De les diverses plantes trobades, algunes són característiques d'eixa associació vegetal, altres permeten diferenciar entre subassociacions, i altres són el que s'anomena companyes (estan presents però no s'empren per fer la classificació). Fent ús d'aquesta metodologia, l'autora procedeix a la descripció de les 160 comunitats vegetals existents a la Marina Alta. Es parla des de la vegetació boscosa fins a la costanera, passant per la de matolls, pastius, conreus, roquissars, rius i marjals. A més a més de la classificació es fan interessants comentaris i observacions de les associacions vegetals estudiades. A continuació es descriuen les series de vegetació, concepte aquest que agrupa les associacions més representatives en entitats de rang superior, i que ens permet concloure que la vegetació potencial de la major part del territori són diferents variants de carrascar, sense oblidar les zones humides i costaneres. En aquest apartat s'inclouen alguns perfils de vegetació referits a llocs prou concrets –Vall de Gallinera, Moraira, Marjal de Pego, Montgó-Cap de Sant Antoni,...– que poden resultar interessants per als coneixedors i estudiosos de la nostra vegetació. Finalment, i abans de l'extensa

bibliografia, es presenta una relació dels hàbitats existents a la Marina Alta i que apareixen en una directiva europea sobre preservació del medi ambient, amb indicació dels considerats com a prioritaris. Com annex a l'obra, s'inclouen quatre mapes: geològic, topogràfic, bioclimàtic i de sèries de vegetació.

Hem de ser conscients que no estem parlant d'un treball amb una finalitat divulgativa sino que estem davant un estudi elaborat dins de la més estricta ortodòxia científica, i per tant, de difícil assimilació per part del gran públic –no hauria estat de més afegir un petit vocabulari amb els termes científics més rellevants–. També es troba a faltar, malgrat l'esforç editorial que això suposa, alguna de les meravelloses fotografies obtingudes per l'autora i que si van ser exposades en la defensa de la tesi doctoral.

Aquests darrers comentaris no resten cap interès a l'obra ja que es tracta d'un treball costós, molt complet i ben presentat. Agraïm a l'autora l'haver dedicat tant de temps a l'estudi de la vegetació de la Marina Alta. Aquest llibre deuria estar a la biblioteca de tot el que s'interessa pel que es fa a la nostra comarca.

Joan Server i Carrió

Història de la vida quotidiana.

Xaro Cabrera González i Joaquim G. Caturla

Editorial Bromera.txt. Alzira, 1998.

Tot i que Xaro Cabrera ens té acostumats a sorprendre'ns d'allò que trobem als seus llibres més enllà de la modèstia dels títols amb què els encapçala, aquest que, ara, vull comentar, crec que supera, de bon tros, les expectatives que tenia quan vaig començar a llegir-lo.

Història de la vida quotidiana se'ns presenta, amb tota la humilitat del món, com un llibre adreçat als alumnes -i professors- de l'enyament secundari obligatori (ESO), i el seu aspecte superficial, si el veiem als prestatges de qualsevol llibreria, és semblant al de tot el copiós material bibliogràfic que la reforma educativa, actualment en curs, està generant. Però si gosem obrir-lo, descobrirem que aquest és, altra vegada!, un llibre que, sense oblidar-se de la seua

finalitat escolar -i, a més, ajustant-se molt estrictament a ella- l'exel·leix.

Des que vaig fer una primera lectura, apressada, de la Història de la vida quotidiana, no puc llevar-me del cap una paraula que, em sembla, pot qualificar aquest llibre pel que fa al mètode didàctic que empra i al tarannà general que l'inspira: "aquesta, em dic, és una obra il·lustrada"... Diuen els autors, en la Presentació, que, amb la "divulgació d'aquest conjunt de "materials", només pretenen "un primer acostament, viu i vital, al passat per comprendre la gent major, el present i el futur... els altres i vosaltres mateixos... (i) el món". I afegeixen: "però amb aquests materials no volem donar-vos el peix de la història, de la geografia o de la cultura popular, sinó que pretenem ensenyar-vos a pescar".

Per pura casualitat, al mateix temps que aquest llibre, m'ha arribat a les mans un text d'I. Kant, el gran pensador de la Il·lustració, que és l'exposició del seu projecte pedagògic per al curs acadèmic de 1765-1766 a la Universitat de Königsberg, i, en ell, diu: "Allò que cal esperar d'un professor és, en primer lloc, que forme, en els seus oients, l'home d'enteniment, tot seguit, el de la raó i, a la fi, el savi (...). Si es cabgira aquest mètode, semblarà -però només semblarà- que l'alumne haja pescat una espècie de raó, perquè encara no té conformat l'enteniment, i mostre una ciència prestada, com cosa afegida al sobre seu, i no nascuda de si mateix. D'aquesta manera, la capacitat intel·lectual de l'alumne es fa més i més estèril i, alhora, es corromp encara més (...). El camí correcte a seguir, al meu parer, seria el següent: Primerament fer madurar l'enteniment i avivar el seu desenvolupament exercitant-lo en judicis d'experiència i cridant-li l'atenció envers tot allò que puguen aportar les impressions comparades dels seus sentits (...). Per dir-ho amb poques

paraules: el professor no deu ensenyar pensaments sinó ensenyar a pensar; a l'alumne no n'hi ha que transportar-lo sinó dirigir-lo... si és que volem que en l'esdevenidor siga capaç de caminar per si mateix"...

I com una ressonància d'aquestes paraules torne a llegir les de Xaro Cabrera i J.G.Caturla: "no el peix... ensenyar-vos a pescar... ajudar-vos perquè cadascú... pugua fer el seu camí".

Açò, pense, és, si més no, tota una declaració d'intencions vàlida per a qualsevol de les àrees del coneixement que conformen el currículum acadèmic dels nostres escolars, però, a més a més, la considere especialment adequada per a treballar el territori que enceta l'assignatura de nova creació que ens presenta aquesta Història de la vida quotidiana.

El treball d'investigar, pensar i comprendre allò que anomenem "quotidianitat" - i que no és altra cosa que el solatge d'una història, anònima i no massa ben estudiada, que ens constitueix com a persones i ens projecta cap al futur- no pot ésser reduït a un mer passatemp que degrada la cultura popular a la més grollera interpretació de la paraula folklore. La lectura atenta d'aquest llibre ens mostra ben a les clares que la intenció dels autors, en allò que exposen i en cascuna de les propostes de treball que fan als estudiants/lectors, és quelcom més seriós que un passeig costumista pels nostres usatges i tradicions... Notem en cada pàgina una cordial espenta que ens convida a anar més enllà, i més endins, de la superfície de totes aquelles coses que, potser per veure-les, habitualment, des de tant a prop, no aconseguim adonar-nos de la seua complexitat i riquesa.

Des que els grecs de l'antiguitat començaren a fonamentar reflexivament la

nostra Cultura -és a dir, a construir la peculiar manera de ser persones com, ací i ara, som- sabem que l'ésser humà és paraula ("logos") i memòria ("mneme"). L'educació caldrà que siga, doncs, un acurat conreu d'aquestos dos trets ineludibles en la nostra constitució. I si açò és vàlid per a tothom i per tot arreu, ho és de manera peremptòria per a nosaltres, els valencians. Ho és perquè, ara per ara, som una col·lectivitat que sembla haver perdut la memòria d'allò que ens fa ser el que ens agrada dir que som i, fins i tot, un poble que va oblidant la paraula pròpia: la seua llengua, la veu que el singularitza. Aleshores, l'educador, si ho és de debò, ha d'esdevenir un "professional del record", un especialista molt hàbil en la tècnica de l'anamnesi: un lluitador, infatigable, contra la des-memoria; però un lluitador que haurà de tenir molt de compte per no caure en l'arqueologia: el seu no és un treball paleontològic, no consisteix en reconstruir i conservar cadàvers antics sinó en mantenir i acréixer la vida...

Perquè de la vida estic parlant, com de la vida, pròpia i comuna, parla el llibre del qual parlem... i tots els altres llibres de Xaro Cabrera. Llibres que no són -per molt que, en ells, es parle de lèxic i d'etnografia, de metodologia de la investigació i de tècniques agràries i artesanals- altra cosa que una invitació a viure la vida, a assumir-la en tota la seua riquesa per tal de viure-la plenament: tornar a arrelar-se en la vida, com les plantes s'arrelen a la terra que les fa viure. Nietzsche va escriure: "Com més fortes són les arrels de l'íntima natura d'un home, més capacitat té per apropiat-se i incorporar el passat. I la natura més vigorosa i potent excel·leix per una consciència històrica... que atrau i assimila tot el passat, el seu com l'alié, transformant-lo en sang pròpia...": transmutar la consciència del passat en sang pròpia, en sang viva que parla d'eixe passat i, en parlar-lo, el fa present i atura el seu

procés de mort, que semblava incontenible. L'escriptor Ernst Jünger descriu, d'una manera molt clara, com la progressiva pèrdua col·lectiva de la memòria arrossega la misèria del llenguatge: "Desapareix una artesanía i, amb ella, totes les parles dels genets, caçadors, camperols, soldats i mariners... Mà a mà amb la desaparició dels oficis manuals esdevé un enxiquiment del llenguatge. Les paraules perden llur contingut substancial i decauen en mers girs verbals". I si paraula i memòria es corrompen l'ésser humà s'ensorra...

Perquè més, i abans, que altra cosa som memòria i paraula. La qual cosa és una manera de dir projecte. Allò que anomenem "la nostra intimitat", el reducte que reconeixem com jo, és memòria: una sutil trama que el llenguatge teix fins constituir la persona que vegem quan ens mirem a l'espill.

Un llibre -memòria quallada en paraula- escriptura pública- que posa al nostre abast les eines escaients per a recuperar la memòria col·lectiva -i, recordem-ho, no hi ha altra memòria que la col·lectiva, perquè ¿què és la memòria sinó el llenguatge que compartim?- és molt més que un "manual escolar". Un llibre amb estes característiques és una mena de guia espiritual que ens ajuda a obrir les portes que, malèvolament, ens havien tancat. I n'és, alhora, un manual d'exploradors per a endinsar-nos en comarques de la nostra intimitat que, malèvolament també, ens havien esborrat dels mapes a l'ús.

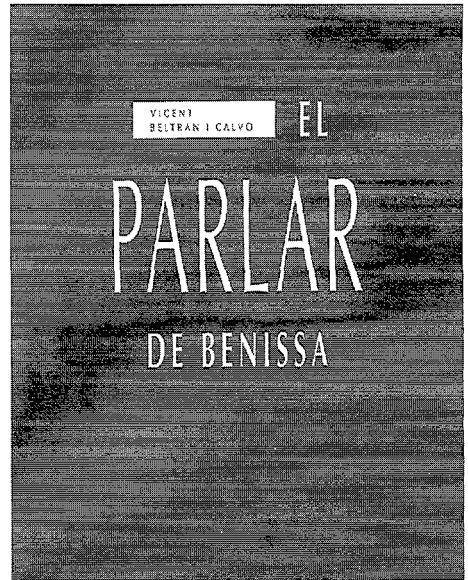
Recuperem, doncs, de la mà del llibre de Xaro Cabrera, tants i tants indrets furtats... perduts i oblidats. Indrets amb més fondària que cap espai geogràfic: l'amagat recer del nostre jo personal i, sense sortir de l'àmbit de la pròpia intimitat, comú, col·lectiu, que, mutilat i amb les arrels en l'aire, anava esmorteint-se en la boirina de la ignorància

i les falses llums d'una pseudo-cultura feta de fantasmes i d'altres realitats virtuals.

Tornem, doncs, a posar els peus en terra, obrim els ulls, parlem. Estimem-nos... Estimem-nos!

Aquest és, per a mi, el suggeriment que la meua amiga Xaro em fa des de les pàgines del llibre... un llibre que és nou i, ahora, n'és el de sempre: el llibre que, sempre, ella escriu, i nosaltres, tots, amb ella, anem escrivint amb cada paraula que diem i cada record que espavilem.

Jordi Sanchis

EL PARLAR DE BENISSA

Vicent Beltran i Calvo.

Ajuntament de Benissa. Institut de Cultura
«Juan Gil-Albert», 1997,
86 pags., 16 x 20'5 cms.

Amb aquest llibre l'autor, llicenciat en Filologia Catalana i actualment Professor de català a la Universitat d'Alacant, va aconseguir el premi «25 d'abril» 1996 d'Investigació de la vila de Benissa. Anteriorment ja havia publicat diversos articles i els llibres *El parlar de Callosa d'En Sarrià* i *de les Valls de Tàrbena i Guadalest* (1993) i *El parlar de Pedreguer* (1994), aquest últim juntament amb Josep Garcia Rosselló.

S'obri el llibre amb una introducció en la qual se'ns dóna unes notes sobre la geografia, població, clima i altres notícies de Benissa. Aporta les dades sobre l'ús de la llengua que es van recollir per l'Institut Valencià d'Estadística l'any 1991. Tot seguit es remunta als primers autors que donaren

notícies sobre la llengua dels benissencs; així ens parla de Francesc Martínez i Martínez i sobretot de les notes que deixà A.M. Alcover quan visità aquesta població l'any 1918. Posteriors són els estudis de Jordi Colomina, de qui presenta un resum de les seues investigacions. Finalment clou aquest primer apartat donant-nos a conèixer els noms dels informants, a partir dels quals ha aconseguit les dades que li han servit per bastir aquest treball.

L'estudi en concret segueix les pautes tradicionals en aquest tipus de treballs titulats «La parla de...», és a dir, explicació detallada dels aspectes fonètics, morfosintàctics i lèxics, aspectes tots aquests que l'autor ja coneix sobradament i dels quals té molta experiència en els seus treballs publicats amb anterioritat.

En el primer apartat de fonètica comença pel vocalisme del qual comenta que no hi cap diferència en relació amb el català en general, és a dir, presenta els set fonemes bàsics. És en els exemples concretes, que n'ha aporta molts, on els particularismes de la llengua de Benissa es fan més palesos. Pel que fa al consonantisme també són els exemples els que marquen les diferències de la parla estudiada. L'autor compara sempre amb la llengua dels altres pobles veïns i de les comarques properes per tal de ressaltar aquestes peculiaritats. Tanca el capítol de fonètica amb uns mapes que ens mostren alguns dels fenòmens estudiats més característics.

La morfosintaxi és el capítol al qual dedica menys espai, precisament perquè es tracta d'un aspecte en el qual la parla estudiada presenta menys particularismes. Amb tot i amb això, fa un recorregut per l'article, pronom, verb, etc., presentant-nos uns quadres molt clarificadors sobre les realitzacions dels pronoms, així com uns llistats de les peculiaritats més destacables

de la conjugació dels verbs.

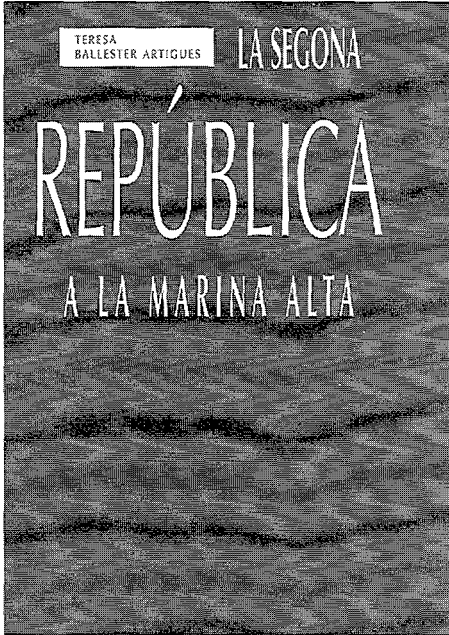
L'últim apartat –i el més extens– és el dedicat al lèxic. L'autor ha fet una bona arrega d'aquelles paraules típiques de Benissa, bé per la seua denominació diferent a les altres zones del domini lingüístic, bé per presentar alguna variant formal que les distingeixen de les dels altres llocs. La comparació amb altres zones de la comarca és sempre constant i ens dóna una bona visió de conjunt per a moltes paraules, que d'aquesta manera podem conèixer si certs fenòmens són típics de Benissa solament o també els trobem a altres pobles veïns. Són interessants les diferents denominacions de plantes i pardals que presenta la parla benissenca, com per exemple vellerol, terrerola, sordeta, tarantella, morella roquera, etc. A més trobem alguns mots únicament trobats a Benissa com l'enigmàtic tossilao (sangatxo), o la forma ananou (nou), entre altres. Finalment l'autor fa una classificació del lèxic en mots propis de Benissa o amb poca extensió, mots comarcals, mots coincidents amb el valencià general, mots coincidents amb el valencià al sud de Benissa, mots coincidents amb el català oriental, i els castellanismes, dels quals aporta també alguns exemples.

Finalment una bibliografia ens informa del material emprat i unes fotos de Benissa ens mostren els llocs més notables de la vila.

En conclusió, podem dir que el treball està elaborat amb els mètodes més rigorosos per conèixer la parla d'un poble. Aquests estudis descriptius parcials d'un lloc ens són imprescindibles per poder compararlos després entre ells i poden servir de base per fer altres tipus de treballs generals relacionats amb la dialectologia, la sociolingüística, la geolingüística, l'etnolingüística, etc. Esperem de l'autor l'estudi complet de la parla de la Marina

Alta, que amb tota seguretat ens aportarà molta informació valuosa per a la comarca i per a tot el nostre domini lingüístic.

Joan Ivars Cervera

La Segona República a la Marina Alta

Teresa Ballester Artigues

Institut de Cultura «Juan Gil-Albert»,
Alacant, 1997, 309 pàg.

A les acaballes del segle XX, i després de la consolidació de corrents historiogràfics com la història social, la història popular o la història de les mentalitats, resulta ocios pretendre demostrar la importància científica de la història local, en la qual poden resumir-

se aquelles tres. Tanmateix, cal advertir al lector no versat en la matèria que l'actual història local no res te a veure amb les històries localistes que començaren a escriure els erudits del segle passat i que portaren al seu cim els «savis» casolans durant el franquisme. Històries aquestes de caire positivista, enyoradisses i autosatisfetes que tenien com a objectiu l'apologia dels valors i de la cosmovisió de la classe dominant i de l'Església. Històries «poètiques» i poc - o gens- científiques creadores de mites identitàris narcisistes al servei de la ideologia burgesa i de la seua concepció nacionalista/espanyolista. I ho remarque perquè, dissortadament, aquest tipus d'«història», alenada per les institucions franquistes, va tindre una notable difusió popular i constitueix avui en dia el substracte dels «mites» mitjançant els quals la gent normal contempla la història del seu poble en particular i d'Espanya en general; i per això esdevé el llenguatge amb el qual l'individu comú es comprén a si mateix.

Els nous estudis d'història local, engegats en els anys setanta per historiadors universitaris, han de tenir com a finalitat política -inherent a la seua finalitat científica- desmuntar les falàcies historicistes de l'antiga història localista. És precís que els ciutadans profans en la matèria comencen a comprendre que el pretèrit de les seues comunitats, del qual ells són hereus, està lluny de les mistificacions que dibuixaren els panegiristes del franquisme, la veu dels quals fou l'única autoritzada fins la Transició per a definir la història. Cal que la gent normal s'adone de la complexitat de les societats passades que la història localista els escamotejà, que sàpiga de fenòmens i d'esdeveniments que la història localista els amagà, que conega els problemes i la lluita de classes que la història localista féu desaparèixer per tal de construir un món feliç governat paternalment per senyors i rectors, on un poble imbècil i submís, actor de segona fila, sortia en l'obra només per donar gràcies tots els dies als seus superiors

mentre treballava amb abnegació, assistia transit de pietat i de beateria als actes religiosos i es divertia en festes innòcues i pastorals d'insofrible folclorisme.

La Segona República a la Marina Alta satisfà amb excreix aquestes condicions. Teresa Ballester és una historiadora veterana que domina les tècniques de la investigació historiogràfica, la qual cosa es manifesta en el tractament rigorós d'una gran quantitat de fonts i en la utilització de la més novedosa bibliografia. A més a més, l'autora planteja la seua obra com un diàleg fructífer i constant entre la particularitat de la Marina i la generalitat de l'Estat espanyol, tot aportant al coneixement del període republicà noves claus explicatives, condició indispensable perquè la història local no es convertisca en localista. Perquè, com deia Pedro Ruiz: «L'anàlisi microhistòrica ens interessa en la mesura en què siga el mitjà adequat per a estudiar un tema, no si és una anàlisi descriptiu que s'esgota en si mateixa, desprenent-s'hi de qualsevol plantejament general»¹. Dues dècades després que començaren als àmbits universitaris valencians la recerca microhistòrica sobre la dècada dels trenta encara és precís continuar en la tasca. Ja que si bé sabem bastant sobre estadístiques electorals, conflictes i vagues, estratègies de partits, polítiques macroeconòmiques, opinions dels grans dirigents, o els avatars episòdics als diversos fronts, estem lluny d'entendre com van ser viscuts aquests anys decisius de la història contemporània espanyola a les nostres comunitats rurals. I sense aquesta comprensió, que ateny als més dels protagonistes de la societat, mai no serà possible la reconstrucció d'una història científica.

La Segona República... és una fita important en el llarg camí que resta per recórrer. L'autora ens mostra una comarca agrària on els amos de la terra, els senyorets, havien anat forjant des de la Revolució Burgesa que els dugué al poder una

complexa xarxa de relacions i vincles econòmics, socials, polítics i ideològics dels quals ells eren els grans beneficiaris. El caciquisme, aliat amb l'Església, constituïa la forma de domini que fins 1936 la burgesia de la Marina estimà més adient per poder seguir en el cim de la societat. No obstant això, la contradicció entre el discurs ideològic catòlico-clientelar de la classe dominant, que tenia com a última ratio definir un món de germanor, i la seua praxi d'explotació i de domini era tan extremada i hipòcrita que cap a 1931 va clivellar-se en partits i sindicats propis que posaven en dubte tot el sistema. La rebel·lió de les masses -en terminologia orteguiana- tingué com a conseqüència que uns senyors fins aleshores segurs de la seua superioritat foren preses de la histèria, que es reorganitzaren políticament, que es radicalitzaren i s'enfrontaren a les demandes reivindicatives dels obrers, alhora que elaboraven de la mà de l'Església un discurs sòcio-polític de caire teològic i maniqueu que feia impossible qualsevol enteniment i prefigurava de forma fatal el que anava a ocórrer en 1936.

En fi, el llibre de Teresa és una obra força interessant, i no només per a l'especialista, sinó -el que esdevé més positiu- per al ciutadà de a peu. Perquè aquest, després de la seua lectura podrà adonar-se com va haver un temps en què gran part del poble de la Marina va dir no -com cantava Raimon- als que fins aleshores li havien furtat els fruits de la seua suor i les il·lusions de la seua ànima; un poble que, malgrat els esforços i les coaccions dels senyorets, decidia escriure la seua pròpia història.

1. Ruiz Torres, P., «Microhistòria i història local», p. 90, dins de l'obra col·lectiva *L'espai viscut*. Col·loqui internacional d'història local, Diputació de València, València, 1989.